

8. Секлитова Л. А. Словарь космической философии / Л. А. Секлитова, Л. Л. Стрельникова. – М. : Амрита-Русь, 2004. – 208 с.
9. Стеріополо О. І. Теоретичні засади фонетики німецької мови : [підруч. для студ. та викл. вищ. навч. закладів] / О. І. Стеріополо. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 320 с.
10. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи / В. Г. Таранец. – К. ; Одесса : Вища школа, 1981. – 150 с.
11. Тресиддер Д. Словарь символов / Д. Тресиддер ; [пер. с англ. С. Палько]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.
12. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; Х. : «Торсинг», 2001. – 591 с.
13. Шерех Ю. Третья сторожа / Ю. Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 590 с.
14. Hesse H. Liebesgedichte / H. Hesse. – Frankfurt am / M. : Insel Verl., 2002. – 128 S.
15. Michels V. Nachwort // Hesse H. Liebesgedichte. – Frankfurt am / M. : Insel Verl., 2002. – S. 109–117.

Natalya Romanova

Punctuation marks in intimate lyrics of H. Hesse: energetic aspect

The article analyzes peculiarity of using punctuation marks as markers of the author's feelings and emotions viewed from the energetic aspect in regarding speech and poetic texts. The linguistic phenomenon is considered on the intimate lyrics by H. Hesse.

Key words: intimate lyrics, punctuation mark, comma, full point, dash, exclamation mark, energetic.

Тетяна Чубань, Тетяна Левченко

ПАРАМЕТРИ ГРАМАТИЧНОЇ ПЕРФЕКТИВАЦІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ

У статті проаналізовано питання про значення спостереження над дієсловом у процесі вивчення української мови, визначено основні аспекти дослідження перфективації дієслів у сучасній українській мові. Виділено й охарактеризовано лексико-семантичні групи вербальних дієслів української мови, що мають свої особливості в сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірної-граматичної та граматичної функції.

Ключові слова: одновидові дієслова, двовидові дієслова, вербальні дієслова, відіменні дієслова, видові особливості.

Сучасний стан розвитку морфології тісно пов'язаний з ідеєю про необхідність аналізу внутрішньої структури власне-дієслівних категорій, зокрема категорії виду як основної загальнодієслівної категорії. Вчення про аспектологію як галузь мовознавства почало формуватися значно пізніше, ніж, наприклад, морфологію і синтаксис, але воно має вже досить сталу систему базових понять, відображену в теоретичних працях і підручниках.

За відношенням до категорії виду дієслова поділяють на одновидові, парновидові та двовидові. У працях «Словотвірна структура слова» (К. Г. Городенська, М. В. Кравченко) [1], «Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці» (А. П. Загнітко) [4] та статтях К. Г. Городенської «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» [2] і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» [3] описано особливості українського дієслова, видову структуру вербальних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Актуальною проблемою є з'ясування особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень вербальних дієслів, адже вони (видові значення) охоплюють усі без винятку форми дієслова, тобто мають універсальний характер. Отже, мета статті – встановити і описати особливості перфективації вербальних дієслів у сучасній українській мові.

Синкретизм дієслівних префіксів має досить широкий діапазон: від семантичної багатозначності префікса до нейтралізації його як словотвірної морфеми і перетворення лише на показник доконаного виду. У дієслівній системі сучасної української мови немає префіксів, які вживалися б тільки для утворення доконаних корелятивів, як, наприклад, суфікси імперфективації, тобто жоден префікс не є граматичним показником виду загалом. Цю функцію виконують лише деякі дієслівні префікси, які функціонують передусім як засоби утворення дієслів доконаного виду. Оскільки

граматична, або видотворча, функція не єдина і не основна для них, то правомірніше говорити не про граматичні чи видові префікси загалом, а тільки про певні префікси, які у відповідному семантичному контексті дієслів стають виразниками доконаного виду, тобто засобами граматичної перфективації. У сучасній аспектології вважається, що префіксальні видові пари утворюють таких двох співвідносних дієслів, які за повної ідентичності своїх лексичних значень розрізняються граматичним значенням виду, а саме: безпрефіксне дієслово виражає тривалість і нецілісність дії, процесу або стану, а префіксальне – їхню цілісність. Лексична тотожність безпрефіксного і префіксального дієслова засвідчує повноту десемантизації префікса, тобто втрату ним своїх словотвірних значень. У структурі граничних дієслів кожен префікс досить специфічний за ступенем його граматичної формалізації. Здебільшого він встановлюється інтуїтивно, що спричинило непослідовність, а нерідко – й помилки у наданні певним префіксам статусу видового, або граматичного, префікса.

У сучасній аспектології дієслова односпрямованого руху, незважаючи на граничний характер виражених ними дій, вважають одновидовими дієсловами недоконаного виду, бо префікси, крім граматичного значення доконаного виду, надають їм різних просторових значень, пор.: *летіти, влетіти, вилетіти, відлетіти, залетіти, злетіти, долетіти, прилетіти*.

Поширена також думка, згідно з якою основним критерієм визначення того чи того префікса як суто видового, граматичного є неможливість утворити від префіксального дієслова доконаного виду імперфектив другого ступеня, тому що він тотожний безпрефіксному першого ступеня. Якщо ж префіксальне дієслово має вторинний імперфектив, то воно перебуває поза видовою співвіднесеністю з первинним імперфективом. Ідеться про тріади на зразок *взутити – звзутити – звужувати; писати – дописати – дописувати; колоти – розколоти – розколювати* й под. Обстеживши весь масив перфективних дієслів сучасної української мови, ми дійшли висновку, що збігаються лексично з безпрефіксними дієсловами недоконаного виду і не утворюють вторинних імперфективів лише дієслова з префіксом по-. З іншого боку, для багатьох перфективних дієслів, префікси яких зазнали часткової або повної десемантизації, можливі суфіксальні імперфективи. Це пояснюють високою продуктивністю імперфективації, а також більшою виразністю недоконаного виду в другій видовій парі. Нам здається, що абсолютизувати критерій відсутності / наявності вторинного імперфектива при визначенні префіксальних видових пар не можна, бо це, як свідчать матеріали Словника української мови, призводить до помилок, адже тут дієслова звучання з префіксом про-, очевидно, як такі, що не мають вторинного імперфектива, об'єднані у видову пару з відповідними безпрефіксними дієсловами недоконаного виду, напр. *продзеленчати – дзеленчати, продзеленькати – дзеленькати, продзенькати – дзенькати* та ін., а частина дієслів конкретної фізичної дії з префіксом з-/зі-, с- через те що від них утворюються вторинні імперфективи, не вважаються корелятами доконаного виду до відповідних безпрефіксних дієслів недоконаного виду. Ідеться про дієслова типу *жати – зжати – зжнати* (пшеницю), *орати – зорати – зорювати* (поле), *рубати – зрубати – зрубувати* (дерево) та ін. З таким представленням видової співвіднесеності зазначених дієслів не можна погодитися, тому що дієслова звучання, виражаючи внутрішньо необмежені дії, взагалі не корелюють за видовою ознакою. Що ж до вербальних дієслів конкретної фізичної дії, то вони, як уже відзначалося вище, належать до дієслів з граничною семантикою, що забезпечує їм за наявності десемантизованих перфективних засобів видову співвіднесеність з префіксальними формами доконаного виду. Найбільш граматикалізованим у семантичному контексті цих дієслів виявився префікс з-/зі-, с-, бо в нього повністю знівелоувалося просторове значення. Саме тому в підручниковій та й почасти в науковій літературі його кваліфікують як один з основних, поряд з префіксом по-, засобів граматичної перфективації дієслів конкретної фізичної дії. Ми дотримуємося думки, що префікс з-/зі-, с- справді найбільш десемантизований. Але повністю не граматикалізований, бо він увиразнює результативне значення, закладене в лексичній семантиці дієслів творення, на позначення різних видів трудової діяльності людини, пор.: *сукати – зсувати, ткати – зіткати, кувати – скувати*, а також дієслів, що означають дії, які спрямовані на об'єкт з метою його руйнації або знищення, пор.: *зризти – згризти, рубати – зрубати, ламати – зламати* та ін. Пор.: *Жінка тче килим; Жінка зіткала килим; Коваль кує підкову; Коваль скував підкову; Господиня пече пиріжки; Господиня спекла пиріжки; Двірники рубують куці; Двірники зрубали куці*. Ті аспектологи, які граматичну доконаність пов'язують з результативністю дії, процесу або стану, співвідносні дієслова типу *молоти – змолоти, доїти – здоїти, жувати – зжувати* й под. трактують як префіксальні видові пари. Це спричинилося до непослідовності у визначенні статусу дієслів конкретної фізичної дії та деяких інших з префіксом з-/зі-, с-. Так, наприклад, у Словнику української мови дієслова *збудувати, змурувати, зварити* подано як кореляти доконаного виду дієслів недоконаного виду *будувати, мурувати, варити*, а подібні до них дієслова, зокрема *зробити* (іграшку), *скувати, зсувати, зіткати, сколотити* (масло),

скосити, зорати, здоїти, згоїти та ін., не об'єднано у видові пари із співвідносними безпрефіксними дієсловами недоконаного виду.

Вже стало традицією ставити аспектуалізацію того чи того префікса в залежність від семантики дієслівних основ. Для кожного з них встановлено обсяг тих дієслівних основ, поєднуючись з якими він утворює форми доконаного виду, нейтралізуючи всі свої словотвірні значення. Проте, як засвідчують сучасні аспектологічні дослідження, корпус цих дієслів визначено інтуїтивно, що породило розбіжності в окресленні його лексико-семантичних меж.

Здатність дієслів недоконаного виду корелювати за видовою ознакою повинна насамперед ставитися в пряму залежність від граничності виражених ними дій, процесів та станів, тобто від спрямованості їх на досягнення своєї внутрішньої межі. Цей критерій не новий в аспектології, він проголошений давно, особливо в русистиці, але практично, встановлюючи видові пари дієслів, ним не скористався послідовно ніхто. Не визначено чітко навіть основні лексико-семантичні групи дієслів, які передають граничні дії, процеси та стани.

У системі вербальних дієслів сучасної української мови, за нашими спостереженнями, граничний, внутрішньо обмежений характер мають дії, які виражають дієслова двох великих за обсягом лексико-семантичних груп: дієслова односпрямованого руху та дієслова конкретної фізичної дії. Саме вони потенційно можуть формувати видові кореляції. Решта дієслів, серед них лексико-семантичні групи із значенням різноспрямованого руху, звучання, звукового вияву, мовлення та мислення, означають неграничні, внутрішньо необмежені, тривалі дії, рідше – процеси й стани. Вони перебувають поза видовою співвіднесеністю.

Другий критерій поширюється тільки на ті дієслова недоконаного виду, які потенційно можуть корелювати в межах видової пари з дієсловами доконаного виду. Він передбачає наявність десемантизованих перфективних засобів, які, приєднавшись до таких дієслів, змінюють лише граматичне значення недоконаного виду на граматичне значення доконаного виду. Як уже зазначалося, у дієслів односпрямованого руху таких перфективних засобів немає. Вони зовсім не беруть участі у процесах граматичної перфективації, тому що наявні в сучасній українській мові дієслівні префікси надають їм не тільки граматичного значення доконаного виду, а й словотвірних просторових значень.

У структурі дієслів конкретної фізичної дії залежно від їх індивідуального лексичного значення десемантизуються різні префікси, але не всі вони перетворюються на граматичні показники доконаного виду. Процес їхньої формалізації здійснюється вибірково і досить складно, передусім тому, що граматичне значення доконаного виду тісно пов'язане з результативністю або завершеністю дії. Основним засобом граматичної перфективації цих вербальних дієслів є префікс *по-*. Про його суто граматичний статус, на думку більшості аспектологів, свідчить передусім відсутність вторинних імперфективів у дієслів доконаного виду з цим префіксом, пор. видові пари: *молоти – помолоти, помолити – помолотити, полоти – пополоти, пороти – попороти, шити – пошити, будувати – побудувати* та ін. Напр.: *Комбайн молотить пшеницю. – Комбайн помолотив пшеницю; Жінка поле картоплю – Жінка пополотала картоплю* і т.д. Слід зауважити, що, відводячи префіксу *по-* роль виразника граматичного значення доконаного виду, аспектологи при цьому ігнорують те, що він увиразнює результативне значення, на досягнення якого спрямовані дії співвідносних дієслів недоконаного виду. З огляду на це вважаємо, що й префікс *з-* / *зі-*, *с-* у структурі тих дієслів доконаного виду, від яких не утворюються вторинні імперфективи, повинен кваліфікуватися як граматичний формант, оскільки його просторове значення повністю нівелювальоване, пор. видові пари: *будувати – збудувати, в'язати – зв'язати* (шапку), *пекти – спекти* й под. Напр.: *Сім'я будує хату. – Сім'я збудувала хату; Дівчина в'яже собі шапку. – Дівчина зв'язала собі шапку*. Деякі з цих вербальних дієслів не корелюють за видовою ознакою тоді, коли виражені ними дії визначають професійне заняття людини, пор.: *Він будує* (*Він – будівельник*). *Вона в'яже* (*Вона – в'язальниця*) і т.д.

Префікс *на-* через стійкий характер свого просторового значення рідко вживають як засіб граматичної перфективації вербальних дієслів конкретної фізичної дії, пор. видові пари: *малювати – намалювати, писати – написати* та ін. Напр.: *Художник малює картину. – Художник намалював картину; Діти пишуть твір. – Діти написали твір*. Дієслова *малювати, писати* не співвідносяться за видовою ознакою, якщо вони вказують на професійне заняття людини, пор.: *Він малює* (*Він – художник*), *Він пише* (*Він – письменник*).

Параметри граматичної перфективації вербальних дієслів конкретної фізичної дії за допомогою префікса *за-*, який у сучасній українській мові вживають передусім як засіб утворення нових дієслів доконаного виду з темпоральним та просторовим значеннями, також обмежені, бо навіть ті поодинокі дієслова або їх окремі ЛСВ, поєднуючись з якими, він найбільше десемантизується, виражають значення результативності або завершеності дії. Саме тому його статус на рівні таких ЛСВ

вербальних дієслів пропонуємо визначати як найбільш граматикалізованого префікса, який гранично зближився з видовими префіксами. Ідеться, зокрема, про співвідношення дієслів *засмажити* і *смажити* на рівні ЛСВ «готувати м'ясо, рибу тощо переважно із жиром на вогні, на жару без використання води», пор.: *Жінка смажить коропа і Жінка засмажила коропа; запекти і пекти* на рівні ЛСВ «готувати їжу, нагрівати на вогні, на жару (у печі, в духовці), пор.: *Пекти качку в духовці і Запекти в духовці; зарізати і різати* на рівні ЛСВ «убивати на м'ясо свійських тварин або свійських птахів». Пор.: *Різати гуску й Зарізати гуску*.

Решта дієслівних префіксів, зокрема в-/у-, ви-, від-, при-, про-, роз-, зовсім рідко виконують роль граматичних перфективаторів. Коло вербальних дієслів конкретної фізичної дії, з якими вони реалізують цю функцію, у різних аспектологічних дослідженнях, навчальних підручниках та посібниках визначають неоднаково. Серед видових пар, утворених за допомогою цих префіксів, виділяють такі, як *бити – вбити* («позбавити життя, умертвити кого-небудь»), *топити – втопити, красти – вкрасти, топити – втопити* (у печі, грубці тощо), *полірувати – відполірувати* та ін. Нам здається, що більше підстав кваліфікувати ці префікси з тих же причин, що й у префікса за-, як найбільш десемантизовані засоби перфективації вербальних дієслів конкретної фізичної дії, які гранично зблизилися з видовими префіксами в межах деяких їх ЛСВ.

Менш послідовно, ніж у вербальних дієслів конкретної фізичної дії, виявлена граничність дій у вербальних дієслів зі значенням інтелектуальної діяльності, тому що в семантичній структурі більшості таких дієслів поєднуються ЛСВ, дії яких мають як граничний, так і неграничний характер. На рівні своїх граничних ЛСВ ці дієслова корелюють за видовою ознакою здебільшого з перфективними, утвореними за допомогою префікса по-. Так, наприклад, у вербальному дієслові *рахувати* парновидовими є ЛСВ, що означають «називати числа в певному порядку» та «визначати, встановлювати кількість кого-, чого-небудь, суму», які є спільними і для від субстантивного дієслова *лічити*, пор.: *Школярка рахує (лічить) до десяти – Школярка порахувала (полічила) до десяти; Касир рахує (лічить) гроші – Касир порахував (полічив) гроші*.

Вербальне дієслово *множити* співвідноситься з перфективом *помножити* в межах ЛСВ, що вказує на виконання дії множення, пор.: *Учень множить чотири на два – Учень помножив чотири на два*. Лише деякі вербальні дієслова із значенням інтелектуальної діяльності на рівні одного-двох своїх граничних ЛСВ співвідносяться з перфективом; утвореним за допомогою префікса на-, пор. видові пари *креслити – накреслити* («виготовити малюнок, схему тощо»), *плутати – наплутати* («наробити помилок у чому-небудь»), напр.: *Інженер креслить діаграму – Інженер накреслив діаграму*.

Деякі префікси, поєднуючись із вербальними дієсловами зі значенням інтелектуальної діяльності, у процесі своєї десемантизації так само гранично набувають статусу виразників доконаного виду. Показовим прикладом такої граматикалізації є префікс ви- у структурі дієслова *вивчити*, що виражає значення «засвоїти, запам'ятати» (пор.: *Дівчина вчить алфавіт і Дівчина вивчила алфавіт*) і «дати освіту» (пор.: *Батько вчить сина і Батько вивчив сина*), а також префікс на- відповідно у структурі дієслова *навчити*, що означає «передати кому-небудь певні знання, навички тощо» (пор.: *На уроках вона вчила дітей писати, читати та рахувати – На уроках вона навчила дітей писати, читати та рахувати*).

Вербальні дієслова стану, що визначають положення кого-, чого-небудь у просторі: *лежати, сидіти, стояти, висіти* через внутрішню необмеженість виражених ними станів взагалі не можуть корелювати за видовою ознакою. Характерно, що деякі з них мають спільнокореневі вербальні дієслова із значенням дії, пор.: *лягати, сідати*, які на протигагу їм, співвіднесені з формами доконаного виду, але не префіксальними, як у парновидових вербальних дієслів зі значенням дії, а з суфіксальними, пор.: *лягти, сісти*, причому, крім нульового суфікса, для їхнього утворення, використані й допоміжні засоби видової корелятивності – зміна наголосу та чергування приголосного звука (д) із (с), пор.: *сідати – сісти*. Напр.: *Одні пасажири сідають, інші лягають на траву – Одні пасажири сіли, інші лягли на траву; Сонце сідає за гори – Сонце сіло за гори; Курява лягає на шлях – Курява лягла на шлях і т.д.*

Отже, граматична перфективація вербальних дієслів – це поєднуваність з префіксами, які в їхній структурі на рівні деяких або всіх ЛСВ повністю нейтралізували свої словотвірні значення, перетворившись на виразників граматичного значення доконаного виду. Домінантне становище у процесах граматичної перфективації посідають вербальні дієслова конкретної фізичної дії, периферійне – вербальні дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності. Основним їхнім граматичним перфективатором є префікс по-. Найближче до нього стоїть префікс з- / зі-, с-. Кілька префіксів, зокрема за-, на-, в-/у-, ви-, у структурі багатьох вербальних дієслів як виразників відповідних ЛСВ гранично наблизилися до префікса по- як суто граматичного засобу перфективації

дієслів. Десемантизація префіксів від-, при-, про- та роз- у структурі вербальних дієслів конкретної фізичної дії та інтелектуальної діяльності людини – явище нетипове, спорадичне. Поза процесами десемантизації перебувають префікси над-, о-/об-, пере-, перед- та під-. У межах отриманих результатів можна окреслити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення в системі багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності вербальних багатозначних дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116–119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118–121.
4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.

Tetiana Chuban, Tetiana Levchenko

Parameters of grammatical perfectivation of verbs denoting action

The article regards the importance of observing the verb in the process of studying Ukrainian and determines main aspects in investigating perfectivation of Ukrainian verbs. The authors single out and characterize lexical and semantic groups of verbs denoting action in the Ukrainian language, that have certain peculiarities in their collocations with prefixes as elements implementing word-building/grammatical and grammatical functions.

Key words: single-aspectual verbs, bi-aspectual verbs, verbs denoting action, nominal-originated verbs, specific peculiarities.

Наталя Навроцька, Андрій Пузік

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНХОАТИВНИХ ДІЄСЛІВ, ЯКІ ВИРАЖАЮТЬ ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСОБИ, У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглянуто семантичні особливості дієслів інхоативної семантики, які виражають психоемоційний стан особи. Подано зіставний аналіз, який проведено на матеріалі дієслів англійської, німецької та української мов. Виявлено, що досліджені інхоативні дієслова виражають різноманітні емоції та комплекси емоцій.

Ключові слова: інхоативна семантика, психоемоційний стан, дієслова, які виражають психоемоційні стани.

Дослідження семантики дієслів, які виражають психоемоційний стан особи, є актуальним у зв'язку з декількома проблемними питаннями. По-перше, виникають труднощі зарахування того чи того дієслова до такого, яке виражає психоемоційний стан особи. По-друге, перша проблема породжує необхідність виявлення можливих семантичних класифікацій, які б урахували та виокремлювали такий семантичний клас дієслів, як психоемоційні. По-третє, відсутність зіставно-порівняльних досліджень семантичних особливостей дієслів, і наявність, переважно, описових робіт також обумовлює актуальність дослідження семантики дієслів, які виражають психоемоційний стан особи, на матеріалі неспоріднених та різноструктурних мов.

Методологія аналізу дієслів, які виражають психоемоційний стан особи в різноструктурних мовах, різниться від методології проведення зіставно-порівняльного дослідження. Проблемам порівняльного аналізу таких вербативів присвячено праці О. В. Селяєва [4], С. В. Смагіної [5], М. П. Фабіан [6]. У процесі дослідження слід урахувувати різні класифікації дієслів. У традиційних класифікаціях вербативів (Дж. Ейтчисон, Дж. Гурфорд, Б. Хізлі, Н. О. Кобріна) виокремлено дві групи – дієслова дії та дієслова стану [1; 8; 9; 10]. У роботі З. Є. Фоміної та праці *Deutsche Verben* згадано дієслова, які виражають психоемоційний стан особи, проте ці наукові дослідження також